

Епістолярій

Микола Степаненко

ПИСЬМЕННИЦЬКИЙ ЕПІСТОЛЯРІЙ – «ЖИТТЯ У ВСІХ ВИМІРАХ – ВІД БОЛЮЧОЇ СЛЪОЗИ МАТЕРІ І ДО ВСЬОГО ЖИВОГО, СУЩОГО НА ПЛАНЕТІ ЗЕМЛЯ...»

І... кожен лист ... – все це жива історія...
Олесь Юренко

*Доля Олесь Гончара,
світоча української нації,
так зріднена з долею України,
як зріднені мати й син.*

Ярема Гоян

Письменник – нервова клітина нації.

Олесь Гончар

«Промінчиком розкоші людського спілкування», «коштовною ниткою зв'язку між близькими людьми», «родинним космосом», «документом неабиякої сили і ваги», «важливим документом української історії» називає листи Михайлина Коцюбинська¹. Цей номінативний ряд аж ніяк не вичерпує ресурсу епістолярного масиву, радше окреслює тільки окремі важливі грані його. Уявити людське життя тепер, – а особливо колись, навіть кілька десятиліть тому, не кажучи вже про збігли сторіччя, – без листування неможливо. Воно, як і письмо, з-посеред тих феноменів, які підкорюють простір і час, точно й повно документують світ. Листи були й назавжди залишаться важливим джерелом інформації про особливості тієї або тієї доби й перебіг знакових та менш примітних подій, які вона переживала, про суспільство загалом і окремих людей, їхні земні діяння. Словом, в епістолярію, як у фокусі, віддзеркалена вся система буття, саме життя в усіх реальних і омріяних вимірах, у всьому об'єктивно-суб'єктивному багатогранні.

Велику цінність мають листи, автори яких – творчі люди, активні учасники, а не свідки віддала

всього, що довкруги них відбувається, провісники майбутнього, шанувальники минулого. Пропонуємо читачеві епістолярну панораму, представлену знаними в письменницько-журналістсько-мистецьких колах особистостями. Її адресовано «художникові світла, його досліднику, зображувачеві й поету» (Микола Бажан), «праведникові нації» (Юрій Мушкетик), «гордості всієї... літератури» (Микола Тихонов) Олесеви Терентійовичу Гончару.

Усі, хто стежить за духовним поступом України, зовсім недавно – у 2011 році – із захопленням сприйняли з'яву чергової – десятої – книги дванадцятитомного видання творів Олесь Гончара, до якого ввійшов епістолярій автора за 63-річний період, здебільшого його офіційне листування як очільника Спілки письменників України, державного та громадського діяча, знакової постаті своєї епохи, одного з найяскравіших представників української літератури другої половини ХХ століття. Книга «Листи» стала неординарною подією сучасного літературно-мистецького й наукового життя. Те, що ретельно зібрав і прокоментував у ній журналіст Яків Оксюта, друг та земляк Олесь Терентійовича, – лише дешифрація з епістолярію, який вийшов із-під пера творця «Собору», «Тронки», «Твої зорі». Збіжить небагато часу – і книжкові полиці поповняться упорядковані іншими сумлінними працівниками на ниві культури нові томи листів Олесь Гончара – свідків української, радянської, європейської, на-

¹ Коцюбинська Михайлина. Кирило Осмак: автопортрет у листах на тлі Владімирського централу / Михайлина Коцюбинська // «У мерехтінні найдорожчих лиць»: згадуючи Михайлину Коцюбинську. – К. : Вид-во «Дух і літера», 2012. – С. 475, 487, 490.

віть світової історії в усьому розмаїтті її проявів і цілісності.

У родинному архіві Олесь Терентійовича зберігається й ще один безцінний скарб – листи до письменника. Їх не десятки, а сотні й сотні. Значну частину епістолярію, про який ідеться, передано до Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України, Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського. Колись він – треба обов'язково вірити в це – потрапить під прискіпливе око дослідників і неодмінно оформиться в книги, які опиняться з-поміж тих найавторитетніших видань, що дають ґрунтовні відповіді літературознавцям, мовознавцям, культурологам, етнографам, історикам, соціологам, психологам на складні, суперечливі питання, пов'язані з розтягнутим у часі, не завжди передбачуваним процесом нашого державотворення, національного самоствердження. Коло адресатів, які листовно зверталися до Олесь Гончара, репрезентоване всіма верствами суспільства – від академіків, найвищого рангу державних, партійних, міжнародних, наукових, громадських діячів до простих робітників і колгоспників, студентів, учнів. Географія цього кола дуже широка: майже всі куточки України, а також Абхазія, Австралія, Білорусь, Болгарія, Вірменія, Грузія, Естонія, Індія, Кабардино-Балкарія, Казахстан, Канада, Латвія, Литва, Німеччина, Польща, Росія, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, США, Удмуртія, Узбекистан, Хорватія, Чехія, Швейцарія. Увесь епістолярій, що сягне кількох томів, наповнений щирою, сердечною шаною, наснажений світлою любов'ю до адресата – людини, яка «ніколи не уникала проблем найскладніших, найкардинальніших, найгенеральніших», а «сміливо йшла на штурм» (Павло Загребельний) і завжди перемагала, до її мистецького і громадського подвигу.

Коли опиняєшся в ролі оприлюднювача такої епістолярної розкоші, губишся у своїх діях. Перше, що хочеться зробити, – досягнути весь текстовий масив, систематизувати його й поділитися цим гідним найвищих оцінок набутком з іншими. А ощедрювати їх справді є чим: з-поміж сотень і сотень листів, які пощастило прочитати, лише поодинокі на теми буденні. Звичайно, найкраще й найсправедливіше було б, якби вони всі за хронологічним, тематичним, персональним чи якимось іншим принципом конвертувалися в кількатомне видання. Для втілення цієї ідеї потрібні дослідницькі надзусилля, притім не однієї людини, а цілого колективу, і, зрозуміло, час та кошти. Окрасою епістолярію, про який ідеться, на рівні змісту й художньої майстерності є листи від письменників, котрі виводили Олесь Гончара на літературну стезю, – Миколи Бажана, Остапа Вишні, Андрія Головка, Андрія Малишка, Петра Панча, Максима Рильського, Павла Тичини, Юрія

Яновського. Згадаймо хоча б, як Павло Тичина захистив молодого автора новели «Модри Камень» від наклепників, котрі бралися знищити його тільки за те, що насмілювався змалювати спалах почуттів радянського (руського) воїна і словацької дівчини. І зробив Павло Григорович це не келійно, не у приватній розмові, а на вересневому пленумі Спілки письменників України 1947 року. Тоді, читаємо діарійну нотатку Олесь Гончара від 21 жовтня 1979 року, «серед загального очманіння... Серед крику й гвалту» догромлювалися всі націоналістичні, петлюрівські елементи. «Олесь Гончар як письменник, – наголосив на цьому високому зібранні «яблуновоцвітний геній», – має далекоглядне око, непомильний слух і високе патріотичне серце... його новела «Модри Камень» багато чим споріднена з такими творами наших славних попередників, як... «Дебют» М. Коцюбинського, «Пісня пісень» Шолома Алейхема... твори Олесь Гончара підносять велич народу, а раз так, то значить він – новатор». У тому, що 1947 року перша частина роману «Прапороносці» прорвала глуху стіну нищівної критики, найбільша заслуга Юрія Яновського. Він не лише підтримав і окрилив письменника-початківця, а й урятував його від переслідування за націоналізм, надав авторові «Альп» такої слави, що, як занотує Гончар у «Щоденниках» майже через 45 літ – 11 квітня 1992 року, «всі тодішні доноси заглушила». Олесеви Терентійовичу допомагало у творчому житті те, що йому тиснув руку сам Остап Вишня й тим самим благословляв його на літературні звершення. А як не згадати Петра Панча – першого з майстрів слова, кому відкрив секрети своєї літературної проби юний Олесь. Відкрив і мав надійну підтримку з боку людини, яку згодом назвав хрещеним батьком, бо вона зміцнила в ньому віру у власні сили, дала потужний імпульс для подальшої письменницької роботи.

P.S. 1

Від Петра Йосиповича Панча

3 березня 1946

Знайшовся-таки слід Тараса!¹ Дуже радий був, дорогий Олесю, по-перше, почути звістку про Вас, а потім і одержати листа. А я вже гадав, що Ви забули мене і, може, навіть закинули літературні справи. Виявляється – ні. Вам треба серйозно зайнятись літературою, в цьому переконало мене Ваше останнє оповідання². Гарне оповідання. Свіже, щире, переконливе і написане грамотно. Це не тільки моя думка, а й тов. Льченка, який завідує в журналі «Україна»³ відділом літератури. Оповідання без поправок буде надруковане в журналі «Україна». Я дуже радий за Вас. Продовжуйте в цьому ж дусі.

Дякую Вам за привіти, на жаль, тільки Тетяна Петрівна не може вже почути⁴ Вас: під час евакуації вона померла ще в 1942 р. в Уфі.

Я живу на старій своїй квартирі: Леніна, 68, кв. 64. Будете в Києві, прошу завітати. А про Вас уже перепитує О. Юренко. Я йому уже сповістив Вашу адресу.

Тисну руку!

Ваш

03.03.1946
Київ

П. П.
(Петро Панч)

¹ «Знайшовся-таки слід Тараса!» – Йдеться про довосне знайомство О. Гончара з П. Панчем, який ретельно аналізував новели «Шрам» і «Черешні цвітуть», повість «Стокозове поле» свого молодого колеги.

² «Вам треба серйозно зайнятись літературою, в цьому переконало мене Ваше останнє оповідання». – Мовиться про новелу «Модри Камень», надруковану в журналі «Україна» (1946. – № 4/5. – С. 18–19).

³ «Україна». – Громадсько-політичний літературно-художній (щомісячний з 1941 року, щотижневий з 1963 року) журнал, заснований 1941 року.

⁴ «... тільки Тетяна Петрівна не може вже почути ...». – Йдеться про дружину П. Панча, з якою О. Гончар познайомився, коли приїздив до Києва на нараду молодих письменників і відвідав родину Панчів (див.: Г. О. Листи, с. 56).

Від Максима Тадейовича Рильського

11 березня 1962

Дорогий Олександр Терентійовичу!

Пам'ятаю, що Ви колись підносили питання про святкування 100-річного ювілею Коцюбинського в 1964 році – в міжнародному масштабі (Рада миру). Я й тоді казав, що у Коцюбинського є такі «суперники», як Шевченко і Лермонтов. Мабуть, є й ще якісь, це краще знає Мик. Ів. Терещенко.

Шевченківську дату в 1964-му, здається, відзначатимуть по лінії ЮНЕСКО. Може, це якось збільшить «шанси» Михайла Михайловича? Чи Вам щось відомо про це?

До мене звернулася у цій справі директор Черніг. музею Коцюбинського Ір. Мих. Коцюбинська¹ – а я оце звертаюсь до Вас.

Ваш
11/III.1962

М. Рильський

¹ Ір. Мих. Коцюбинська. – Ірина Михайлівна Коцюбинська (1899–1977), дочка письменника М. М. Коцюбинського, його біограф, автор книг «Спогади і розповіді про М. М. Коцюбинського» (1965), «Михайло Коцюбинський» (1969), директор Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника Михайла Коцюбинського (1956–1977).

Від Андрія Васильовича Головка

Квітень 1968

Шановні товариші!

Слова, які я хочу сказати, або точніші – яких я не можу не сказати сьогодні дорогому ювілярові Олесю Гончару, видатному українському письменникові, в оцей урочистий день його

п'ятдесятиліття, це слова щирої любові, глибокої пошани, великої подяки йому за все те, що він, як письменник, уже зробив до сьогодні для нашого народу¹; за те, що ось вже впротяз чверті сторіччя з такою душевною щедрістю він обдаровує нас, мільйони читачів і шанувальників його могутнього таланту, своїми чудовими творами, сповненими глибоких і чесних дум про нашу радянську дійсність, про наших людей і наше майбутнє.

Далєбі, не буде аніяким перебільшенням, коли я скажу, що мало не кожен його твір (йдеться, звичайно, про основні, капітальні його роботи) завжди ставав визначною подією, а то і справжнім святом у нашому літературно-громадському житті.

І це – впротяз усього його письменницького шляху, починаючи від ушлявленої трилогії «Прапроносці», написаної по свіжих слідах Великої Вітчизняної війни, і до останнього чудового роману «Собор», який щойно з'явився на стелажах наших книжкових крамниць і який напевно теж не залежить на них, отак саме, як не траплялося цього досі з попередніми Гончаровими книжками.

Відтак цілковито природне питання: в чому ж «секрет» такої виняткової цікавості читачів та їхнього захоплення творами Гончара?

Я, певна річ, не зроблю тут ніякого відкриття, вже хоч би через те, що про це вже чимало говорено й написано ретельними дослідниками творчості Гончара. І все ж, – така моя думка, принаймні, – що про це зовсім не є зайвим хоч би й повторити, не без користі – особливо нашим молодим письменникам, у яких, на відміну од нас, людей старшого віку, все ще попереду, котрі перебувають ще в позиуках кожен самого себе, у процесі формування своєї творчої особистості.

Отут постать письменника Олеся Гончара та його творчий шлях багато в чому для нас і показові, й повчальні.

Як відомо, писати Гончар почав був (і друкуватися) ще до Великої Вітчизняної війни. Але сформувався як викінчений майстер художньої прози уже в роки війни – у трудних походах, в тяжких боях з фашистською навалою.

Саме ці кілька років і були визначальними в житті письменника Гончара.

І справа тут не тільки в тім, що війна стала для молодого письменника водночас суворою і мудрою школою життєвого досвіду, що тут, як може, ніколи раніше в житті (бо на війні діють децю інші закони, за якими людина тут, перед лицем можливої щогодини смерті, розкривається скоріш і повніш), Гончар здружився, збратався із своїми товаришами-соротниками по бойовій звитязі, котрі стануть потім і літературними героями його першого великого твору, і навіть не одно-

го. Згадаймо його роман «Людина і зброя» та ряд прехороших новел про пам'ятні події тих років.

Але, повторюю, справа не лише в цьому.

Велика Вітчизняна війна була для письменника іще й школою його ідейного гарту, школою, в якій виховувався й мужнів його талант, у якій досягало в душі почуття своєї причетності та громадянської відповідальності за все, що діється навкруги. І не тільки на своїй Батьківщині, але на цілій планеті нашій, яку не кому ж іншому, а саме нам, радянським людям, випало, визначено було всім ходом історичного розвитку врятувати від чорного фашистського мракобісся.

Отже, тільки все це, разом узятє, і обумовило перший великий успіх Гончара при створенні «Прапорноносців», трилогії про високі моральні якості й душевну красу радянських людей, вірних синів багатонаціональної, але єдиної, як моноліт, соціалістичної Вітчизни.

Потім, коли вже й скинув солдатську шинель та звернувся до інших, «мирних», тем, Гончар лишається завжди собою – достойним прапорноносцем високих Ленінських ідей і ленінської непримиренності до всього, що стоїть на заваді, що гальмує величний поступ нашого кількасотмільйонного народу до ясних обріїв комунізму.

От за це і люблять, і шанують Гончара мільйони читачів: за те, що в кожному творі б'ється його палке серце і чесна напружена дума, що в кожному творі він порушує важливі громадські питання, які цікавлять і хвилюють радянських людей; за те, кінець кінцем, що з кожним новим твором Гончар, як і кожен справжній художник, «підкреслює» нам... даруйте мені оцей дуже прозаїчний, сказати б, «комунгоспівський» термін, але ж він дуже точно визначає основну соціальну функцію художньої літератури, яка саме і полягає в тім, що письменник (коли він справжній художник, спроможний розкрити душу людини, змусити читача полюбити своїх героїв, зріднити їх із читачем) цим самим, мовби «підселяє» їх у наше особисте, інтимне життя. І стають вони рідними нам, часом навіть ріднішими за кривих родичів; і ближчими за деяких багаторічних і цілком реальних сусідів по комунальній квартирі, з якими роз'їхалися по різних будинках, то, буває, не відчуваєш ніякої потреби навіть хоч би зустрітись з ними, коли-не-коли. А художній образ, що запав тобі в душу із книжки, – повік із тобою, як твій друг і порадник у найтяжчі години твого життя, як мудрий співбесідник і добра душа, на яку хочеться бути хоч трохи подібним...

І Гончар якраз великий майстер по такому – ще раз даруйте мені, – «ущільненню» душі наших своїми героями.

Плодотворне навчання у класиків виявляється в творчості Гончара у глибокому проникненні

його в психологію людей, у майстерному володінні словом, у лаконізмі, у відразі до марнослів'я, у простоті (але не тій, що від бідності, а тій, що навпаки – од багатства, од прозорої ясності думки), про яку колись мріяв отакий велетенський російської літератури, як Лев Толстой, коли записував у свій щоденник: «Простота – вот качество, которое я желаю больше всего».

І що особливо радує нас, – це те, що від твору до твору майстерність Гончара зростає. І зараз – до свого п'ятдесятиліття – він приходить у повному розквіті своїх творчих сил.

А попереду – друге п'ятдесятиліття. І знову – натхненна і нелегка письменницька праця.

Отож побажаємо, товариші, нашому дорогому ювілярові, Олесю Гончару, міцного і доброго здоров'я, отак необхідного йому для плідної праці. І нехай оминають його стороною всякі незгоди і навіть просто прикроці, які, дарма що тільки прикроці, але й вони раниють вразливе серце кожного з людей, серед яких і письменник, далєбі, не становить собою ніякого винятку.

І великого щастя Вам, дорогий Олесю Терентійовичу! Щастя, яке, звичайно, складається з багатьох компонентів, але серед яких два (для нашого брата письменника) обов'язкові: це постійний творчий неспокій, по-перше, і по-друге, хоч коли-не-коли, хоч вряди-годи відчутти повнотою творче задоволення наслідками своєї праці.

Щастя вам!

(Підпис)

3 квітня 1968 р.

А. Головка

¹ «Слова, які я хочу сказати, або точніш – яких я не можу не сказати сьогодні дорогому ювілярові Олесю Гончару, видатному українському письменникові, в оцей урочистий день його п'ятдесятиліття, це слова щирої любові, глибокої пошани, великої подяки йому за все те, що він, як письменник, уже зробив до сьогодні для нашого народу». – А. Головка підготував ювілейну промову, яку нікому не вдалося виголосити на урочистому вечорі, що відбувся 3 квітня в Київській консерваторії. Виступ друкується вперше.

² У кінці друкованого тексту рукою А. Головка дописане таке: «Виступ не відбувся з сууго „технічних“ причин та внаслідок неорганізованості – моєї в першу чергу, але і в якійсь мірі голови вечора шановного Миколи Платоновича [Бажана] теж. Копію я передаю у газету „Літературна Україна“. Проте, чи побачить вона світ (знову ж таки з причин технічних), хтозна. Тому даю Вам, Олесю Терентійовичу, на всякий випадок у машинопису».

(Підпис)

Олесь Гончар пам'ятав усіх, хто сприяв його становленню, був удячний їм і сам намагався підставити плече колегам, які не могли донести свого художнього слова до людей через усілякі ідеологічні переслідування, видавничі перипетії, чийсь

кар'єристські наміри, нездорові амбіції, а нерідко й через відсутність «волохатої руки», тобто підтримки з боку можновладців та їхніх прислужників. Щоб переконатися в цьому, досить ознайомитися з листами від письменників-ровесників, кожному з яких судилася своя творча доля, – Данила Бакуменка, Миколи Безхутрого, Василя Бережного, Дмитра Білоуса, Платона Воронька, Сергія Завгороднього, Григорія Тютюнника, Олеса Юренка й ін. Вони, разом торуючи шлях у велику літературу, допомагали один одному, раділи успіхам і перемогам, сумували від невдач та поразок, пронесли щире дружбу, теплі товариські взаємини через усе життя.

P.S. 2

Від Платона Микитовича Воронька

7 травня 1947

7.5.47 р.

Дорогий Олесю!

Дякую за добре слово та за добру зустріч, яку ти мені рішив улаштувати, коли приїду. Це те, про що я якось майже хворобливо мрію останні місяці з того часу, коли почалася весна. Мені Дніпро і його береги уві сні з'являються щоночі – так скуваю. Можливо, я б швидко зовсім переїхав у Київ – та знову це таки ота проклята хата, що й у тебе. Тинявся я півтори доби по Києву, не витримав, але й в Москві витримати довго не можу.

Тепер у мене ще й добавилося багато клопоту з роботою в Спілці, просто ніколи стало писати, а писати треба і хочеться писати. Так і чується, що щось підказує – пиши. Пиши –

*І сил в тебе хватує
Ці стіни розбити,
І будеш ти дома,
І будеш любити,
І будуть жаданії
діти родитися,
І буде щороку
родити пишениця,
І буде від хліба
тріщати корице –
Бо ранок не день ще,
І вечір не ніч ще.*

Да, писати треба багато і добре. Так, як ти пишеш. Я в твоєму ділі вітаю тебе від всього серця. Дай бог тобі і далі таких разючих успіхів. І дай бог тобі справжнього щастя на довгі-довгі роки. Цього всього я тобі бажаю так щиро, як собі самому, а може, ще більше.

Відносно того, що ти просив, я дещо зможу зробити. Крім того, що я обраний відповідальним секретарем з чималими службовими правами, мене недавно всунули в правління літфонду СССР.

Тут є деякі реальні можливості. Але я ще там не розгорнув свого впливу. Дай мені строк.

З «Молодою гвардією» я домовився відносно твоєї нової повісті. Швидше надсилай в Москву мені чи в «Молоду гвардію» рукопис. Піде в роботу.

Крім того, тебе ввели в склад комісії молодих письменників. Мабуть, в червні треба буде приїхати в Москву на нараду. План роботи і інше я тобі надішлю цими днями. Треба організувати швидше скликання республіканської наради в Києві.

Будь щасливий, мій друже, вітай тих, хто мене ще не забув.

Обнімаю
Платон.

Від Сергія Олексійовича Завгороднього

13 грудня 1952 р.

13/XII 52 р.

м. Дніпропетровськ

Добрий день, Олесь!

Після нашої зустрічі в Москві я знову перечитав «Таврію» і скажу відверто, щиро, ще з більшим захопленням, ніж вперше. З дивного матеріалу вона збудована, чудесними самоцвітами вона гаптована, глибокою правдою вона наповнена. І чим далі мандруєш разом з Даньком і Вустею на південь, все гомінкішими стають струмки людського життя; в Каховці, на берегах Дніпра, те життя вже не струмить, а вирує всіма голосами людського горя і радості, мук і надії; а на просторах Асканії воно шумить і клекоче, мов розбурхане море перед штормом. Віриш, що скоро, скоро гряне буря!

Що ж, доводиться тільки радіти, що нарішті і наша соціалістична Україна виростила справжнього Зодчого художнього слова. Переконалий, що його споруди-твори стануть нетлінним скарбом народним.

Не знаю, що скажуть твої майбутні дослідники (про сьогоднішніх говорити важко, бо вони, дослідники, доки що лише йдуть за автором, та й то назириці, а не аналізують, не узагальнюють, не розкривають перед ним нові горизонти, як це вміли робити Белінський і Чернишевський), а я глибоко переконаний, що ти йдеш від Горького і Гоголя, тобто продовжуєш їхні славні традиції.

«...всю роботу вміють робити оці дівочі розвинені руки: зв'яжуть снопа, – буде, як вузлик, виведуть нитку – забринить струною, вишиють рушник – горітиме, мов жива калинова гілка».

Тільки справжній художник-мислитель міг написати ці рядки, бо він бачить в людині «начало всех начал», бо він знає, які чудеса будуть творити золоті дівочі руки, коли вийдуть з них пута неволі і рабства. Отже, від кожного рядка твого твору віє горьківським гуманізмом і любов'ю до людини, до її розуму і діяння.

Дуже багато говорять наші критики про приємність і учобу в класиків. Але самі вони охочіше перетирають в своїх критичних жорновах Юхима Мартича і Юрія Мокрієва, ніж задають собі клопоту простудіювати творчість тих письменників, які плідно продовжують ті традиції. Чому б Вам, керівникам СРПУ, не провести бодай один пленум Спілки, присвячений не балаканині взагалі, не сумарним підсумкам, а «изящній прозе» (між іншим, це слово зовсім випало зі вжитку, а шкода. Адже воно повністю визначає і конкретизує, якою мусить бути наша література). Цього вимагають читачі, яких аж ніяк не задовольняє «изящество» не лише [Юхима] Мартича й [Вадима] Собка, а й [Василя] Козаченка і [Василя] Минка, хоч вони й мають «Вибрані твори».

То повернемось до «Таврії». Горьківський «Буревісник» і «Пісня про Сокола» витає над нею, вона вщерть наповнена мотивами – «Человек – это звучит гордо!»

Але тканина твору, його архітектоніка, або, як говорять музики, гармонізація – гоголівська.

«Спокусила, шельма, його тим процентом... Шугонуло зненацька з-за спини в трубу, засвистіло чорно – закружляли Лук'янові асигнації уже десь у повітрі над Каховкою... Лови!»

Або: «Кручу в голови, Дніпро в ноги, а небом укриваються».

Читаючи ці і безліч інших картин, чомусь вискресають перед тобою Вакула і Бульба, сотник Данило і багато інших гоголівських героїв. Я не теоретик літератури, а просто читач, але думаю, що саме в цьому і полягає приємність і продовження традицій класиків. Все істинно талановите, визначне, не ізольоване від минулого, а навпаки, асоціюється з ним, розкриває горизонти майбутнього.

«Черт вас возьми, степи, как вы хороши!» – вигукнув Белінський, читаючи «Тараса Бульбу». Щось подібне хочеться вигукнути й собі, коли читаєш «Таврію». Бо хіба ж можна бути спокійним до таврійських степів, відтворених тобою!

«Первісна тиша панує тут. Ні насторожена шуліка, що годинами кружляє високо в небі, ні невідомий вершник, що вряди-годи беззвучно проскаче по обрії, ні чабан, що маячить на далеких толоках по плечі в текучому мареві – ніщо не розвіє, ніщо не порушить степового величного спокою».

Хоч автор і малює «спокій в степу», а я відчуваю, як він, степ, входить в мене разом з героями роману, я фізично відчуваю, як скаче вершник по м'яких, килимахи зеленими усляних степових просторах, бачу чабана, що по плечі брѐхається в текучому мареві.

Гоголь до самозабуття любив музику і пісню. «О будь же нашим хранителем, спасителем, музыка! Не оставляй нас! Будь чаще наши

меркантильные души! Ударяй резче своими звуками по дремлющим нашим чувствам!»

Мова твоя в «Таврії» (як і в інших твоїх творах) музикальна й пісенна, її мотиви йдуть він джерела народного. Вона в своїй основі оптимістична, життєстверджуюча й красива; ніжна й запайна, як степ таврійський; вона гостра й невблаганна, як меч в руках воїна-богатиря; епічна й строга, як «Слово о полку Ігореве»; вона мудра, як мудрий наш народ. Я певен, що уже десь пнеться до сонця той композитор, який покладе немало твоїх творів на музичну палітру. «Прапорonosці» – це не акорди, а велична симфонія, яку треба співати зі сцени Великого театру. Хоч я й не композитор, але в моїй душі дивно звучать на повний голос арії Брянського, і Шури Ясногорської, і Воронцова, і Черниша... Боже мій, що за прекрасне було б видовисько, зіткане з музики, пісень і танців у виконанні Козловського і Зої Гайдай, Пірогова і Гмирі, Уланової і Лемешева!»

Ще ніхто з наших сучасників не малював таких людських образів. Вони живі, мускулісти, гарячі. В них справді тече гаряча кров, а не риб'яча. Вони земні, плотські. Ось чому так їх любиш і вболіваєш за них, ось чому віриш, що від них обов'язково народяться і виростуть справжні люди, а не пустоцівати.

Треба мати справді великий талант, щоб наповнити твір таким пафосом діяння, такою патетичністю людських поривань. Дійсно треба бути Гоголем, щоб патетичність не повисала в повітрі, а гула, мов дзвін, бриніла, мов струна, створюючи в читача бойовий настрій, єднаючи його почуття і помисли з почуттями й помислами героїв твору.

Кілька слів про сюжет. Думається, що він не такий пружний і міцний, як всі інші компоненти твору. Броннікова в Каховці немає, а я його бачу зримо, наяву. Адже це він підпливав на човні до берега в ту тривожну ніч і розмовляв з дівчатами. І тут би й хотілося, щоб вперше Вустя почула його голос, вперше запали в її душу його полум'яні слова правди. І може, вперше збентежать її серце. А вже коли вона разом з іншими мандрує в Асканію, то образ бакенщика ні-ні та й впливає десь з степового марева.

Данько в романі займає одне з головних, а не головне місце. Він увесь у майбутньому. А от Вустя і Бронніков – це перша і друга скрипки в цій прекрасній симфонії. Ось чому й хочеться для повноти їхніх характерів, для ширшого діапазону картин, для розвитку головного ліричного мотиву, щоб зустрілися вони на березі Дніпра, у Каховці.

Не відчувається в романі і гарячого революційного подиху південних металургійних центрів, що оточували Таврію, – Катеринослава і Маріуполя. Адже тут був міцний загін ленінців на чолі з Бабушкіним².

Прошу вибачити мені за довгого і сумбурного листа, який, напевно, втопив тебе. Але втішаю себе надією, що ти зважши на мою «непросвещенність» в критичних премудрощах і простиш, коли сказав щось недоречно. Зрозумій, що писав не стільки розумом, як серцем, бо міцно, навіки, увійшов ти зі своїми творами в мою душу.

Обнімаю і міцно цілую.
Низький уклін дружині,

С. Завгородній

Р. С. Надсилаю газети з рецензіями на «Таврію»³. Університет готує конференцію по роману. Черкни слово, коли передбачає бути дома, тобто в Дніпропетровську.

¹ «Боже мій, що за прекрасне було б видовисько, зіткане з музики, пісень і танців у виконанні Козловського і Зої Гайдай, Пірогова і Гмирі, Уланової і Лемешева». – Козловський Іван Семенович, український співак, лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка; Зоя Гайдай. – Гайдай Зоя Михайлівна, народна артистка УРСР, народна артистка СРСР; Пірогов. – Пірогов Олександр Степанович, оперний співак, народний артист СРСР, Гмиря. – Гмиря Борис Романович, український оперний і камерний співак, народний артист СРСР; Уланова. – Уланова Галина Сергіївна, балерина, лауреат Ленінської премії; Лемешев. – Лемешев Сергій Якович, оперний співак, народний артист СРСР.

² Бабушкін. – Іван Бабушкін, більшовицький діяч, який 1897 року був висланий до Катеринослава (нині Дніпропетровськ), засновник катеринославського «Союзу боротьби за визволення робітничого класу».

³ «Надсилаю газети з рецензіями на „Таврію“». – Цих газет у родинному архіві О. Гончара не виявлено. У 1952 році в дніпропетровських періодичних виданнях надруковані такі рецензії на роман «Таврія». Сенкевич А. Роман о Таврії // Дніпропетровская правда. – 1952. – 22 ноября; Шаповал П. В степях таврійських // Зоря. – 1952. – 14 листопада. Теїр, про який ідеться, уперше був опублікований у журналі «Вітчизна» (1952. – №№ 10–11), а перше окреме видання його з'явилося друком у видавництві «Радянський письменник» (1952. – 436 с.).

Від Григорія Михайловича Тютюнника

20 листопада 1957

Дорогий друже!

Надсилаю тобі «Хмарку...»¹. Може, коли буде вільна хвилинка, то переглянеш. Як ти мені порадив, – я так і зробив², тобто – скоротив її та й чималенько, відразу зазвучала по-іншому. Але щиро тобі признаюся, що коли я прочитав її вже в книжці, то багато знайшов такого, що мене аж пересмикнуло, сварив себе і за вуха скуб, та ба! Пізно вже. Однак повість одержує позитивні рецензії... Це мені якось дивно. До цього мене більше дупцювали, я вже «втягся», понашивав добрячі лубки, щоб не так дошкуляло, і враз – хвалять. Ніяково, і приємно, і страшнуватого. Зараз працюю над (говорити вже, так говорити)... романом³. Робота посувається, але дуже повільно; коли «Хмарку» я писав сміливо, то роман якийсь «назирцем», напишу, погляну, відійшовши від столу, на рукопис – і знову за роботу... Що з того вийде – покаже майбутнє. Живу я, як і раніше, на Львівщині, в Кам'яниці над Бугом. Часто буваю у Львові. Здоров'я значно по-

кращало після того, як вищупили з мене уламок вагою в 30 грам... Трохи довелося постогнати, та, як говорив мій дід, – сількись, – тепер живу спокійніше. Головне – можу писати, а це для мене все. Отак і проходять мої дні: пишу, читаю, їжджу на села. Останнім часом прочитав «Кров людська – не водиця» – і не знаю, що й сказати; річ, звичайно, хороша, сильна, однак дивувався з того, що такий майстер прози в багатьох місяцях пише так, що за красою фрази не можеш побачити того, що автор описує. Ось дивись: «Галина, поправивши під хусткою вагу (?!!) своїх кіс, іде в глибину (?) діброви». Або: «З-під срібного (!) холоду ранкового туману виходять тополі і сонце». Може, це в нього такий стиль? Але годі, не мені, грішному, судити.

З нетерпінням чекаю на «Перекоп». Так мені здається, що він уже піде в третій книзі «Вітчизни». Як же я його буду читати уважно! Залпом, одним ковтком поглину. Уривки, що друкувалися, свідчать, що роман має бути прехорошим.

Олесю, надсилаю тобі своє фото. Може, коли глянеш – і пригадаєш, як ми в Харківському «пасажі» – їли пончики з медом. Колись у незабутню студентську весну, коли ми були ще такими молодими та веселими парубочаками...

Наприкінці, дозволь звернутися до тебе за порадою: до кого стукати в двері, щоб перекласти повість на російську мову, якщо, звичайно, вона того заслуговує. Я б, може, і не клопотався про це, та на Україні мені не пощастило – повість видана тиражем 6.900. А мені так хотілося добратися до широкого колгоспного читача, для якого я й трудився... Та, бач, не довелось. Занадто обережні видавництва. Пригодницькі повісті такими тиражами шпарять, що аж страшно, а тут – побоюються. Отже, якщо це тебе не затруднить – порадь. Я чув, що рекомендацію дає президія Спілки. Якщо так, то я б звернувся з листом до старших товаришів. Але, мабуть, цього не зроблю... Соромно якось... «Лізе, скажуть, і в двері не постукавши». У Москву б звернувся, але хто мене там знає? От так і сиджу собі. Ну, гаразд, наговорив багато, пора закінчувати.

Міцно тисну твою робочу руку, зичу здоров'я та веселого, радісного життя.

Григорій Тютюнник

20.11.57

Кам'янка-Бузька

¹ «Хмарка...». – Йдеться про повість Г. Тютюнника «Хмарка сонце не заступить».

² «Як ти мені порадив, – я так і зробив...». – 15 березня 1955 року О. Гончар у листі до Григорія Тютюнника висловив такі міркування: «... багато в ній [повісті. – М. С.] такого, що по-справжньому хвилює щирістю й глибиною почуття, драматизмом, поетичною схвильованістю. Чудово написані пейзажі, багата народна мова (хоча інфінітиви – -ть-: жить, пить і т. д. – звучать як нічим не виправдані діалектизми). І все ж в цілому повість справляє враження далеко ще не закінченого твору».

В ній багато зайвин, особливо розтягнуті діалоги та „філософські” відступи. Діалог потрібен лише тоді, коли він допомагає розкривати характер або рухає дію вперед, в тебе ж він часто виконує лише інформативну роль. Скоро чуй безжально все, що тільки можна скоротити, стискуй цілі абзаци в одну міцну фразу – від цього повість одразу зазвучить інакше...

Прошу не дивитись на ці зауваження, як на якийсь остаточний „присуд” – щоб об’єктивно оцінити твір, його повинні прочитати принаймні кілька різних людей» (Г. О. Листи, с. 173–174).

³ «Зараз працюю над (говорити вже, так говорити) ... романом». – Мовиться про роман «Вир», до якого О. Гончар написав передмову, коли твір виходив у Москві в «Роман-газеті». У ній він характеризує Григорія Тютюнника як цілком самотнього письменника, митця зі своїми свіжими барвами, неповторною поетикою, власними оригінальними знаннями і своєрідним баченням світу.

За змістом розлогих і куцих приватних та офіційних листів до письменника Гончара можна відновити з достеменною точністю ритм української літератури, установити досягнення літературної думки у другій половині ХХ століття. Ось промовистий приклад: Олесь Терентійович, як засвідчує епістолярій, підтримував творчі зв’язки з шістдесятництвом, що виникло тоді, коли він перебував біля спілчанського керма. Поіменовані в «Щоденниках» «дітьми народу» шістдесятники добре пам’ятають, як автор «Прапорonoсців» захищав молоде літературне пагіння від недобррозичливості на партійних, містецьких зібраннях, попри те, що чимало майстрів слова і критики дивилися на нову генерацію з острахом, намагалися повернути їхню думку, їхні новосформовані світоглядні орієнтири в традиційне русло, насаджували їм стереотип радянського славослів’я та сліпої покірності. Гончар засуджував лиш один напрямок у літературі – «халтурно-кон’юнктурний», усім іншим художньо-стильовим течіям, творчим нахилам і вподобанням, аргументовано переконував він, «треба забезпечити умови здорового творчого змагання».

P.S. 3

Від Григора Михайловича Тютюнника

16 лютого 1968

Дорогий Олесю Терентійовичу!

Щойно прочитав «Собор». Орлиний, соколиний роман Ви написали, роман-набат!

О, як засичить ота наша ретроградська гидь, упізнавши сама себе; яке невдоволення Вами висловлять і, звичайно ж, вишепчуть на вушко начальству ображені, старі й новітні (уже наплюдилися!) екстремістські жеребчики, що граються у вождиків, позаяк дозволено і навіть «поощряється»; як незручно почуватимуть себе «обдаровані хлопчики», що шукають собі зрученько, з грошиками, затишку в українській літературі й посміхаються при слові «громадянин» так, ніби все

на світі збагнули, знайшли йому ціну, ніби кажуть тими посмішками: «свята наївність»...

Їх шкода. То, може, хоч Ви скажете «Собором»: не туди, отроки, ось вам знамено!

Але не тільки це спонукало мене писати Вам, Олесю Терентійовичу, і не стільки це, як велике, радісне почуття гордості за Вас і за народ, що Вас народив. Кажу це не з любові до «високого штилю» – він не личить мені, я не личу йому, – а з глибокого, кривого переконання й любові до Вас, як до старшого, мудрого й мужнього брата.

В наш час, ніби тихий, ніби благий – тільки вужине шелестіння під ногами чути... – і «Собор»! Здавалося б, «усе мовчить, бо благоденствує» (як же: телевізори над шиферними сільськими дахами, пенсії колгоспникам, колективне керівництво, патріотизм, однаковий для всіх, як віцмундир) – і «Собор»! Здавалося б, нормалізація (як же: культу не було, були «окремі помилки», генерали аплодують стоячи його ім’ю, названому начальством; керівничі дами, комсомолки в сорок років, переконують письменників-початківців, що 37-й рік не такий уже й злочинний, що декому тоді справедливо «дали прикурить») – і раптом «Собор». Здавалося б, усе минулося, «прошло без сучка й задоринки»: народ, від якого забрано й приховано історію його ДУХУ, як приховують від прийомної дитини, хто її батьки і куди вони поділися, – народ цей зник, «безмолвствует» – і раптом «Собор»!

І ще: Ви, Миколо Гавриловичу, мріяли про дюралеві й скляні палаци і про те, як у них житимуть щасливі люди майбутнього – ось вони, ці палаци, а ось і люди! Знайомтесь! Тут є директор (підполковник у відставці), тумбочки біля ліжок, липучки, стукачі й шашки; тут борються за звання...

Це написано геніально, Олесю Терентійовичу, тому й страшно, жахливо...

Ви ненавидите доземні уклони. Розумію Вас глибоко. Але є випадки, коли ми кланяємося з радістю, з священним душевним трепетом – я за такі поклони і вклоняюся Вам саме так.

16.02.1968 р.

Григор Тютюнник

P. S. Цей лист написано без чернеток і копій, тільки Вам.

¹ «І ще: Ви, Миколо Гавриловичу, мріяли про дюралеві й скляні палаци і про те, як у них житимуть щасливі люди майбутнього – ось вони, ці палаци, а ось і люди». – Йдеться про роман М. Г. Чернишевського «Что делать?».

Від Ліни Василівни Костенко

Квітень 1973

Дорогий Олесю Терентійовичу!

Ваш день народження – це завжди свято, в ювілей і не в ювілей. Просто тому, що народилася така красива людина, такий справжній і необхідний своєму народові письменник.

Вітаю Вас сьогодні, глибоко шаную Вас завжди.

Хай струнки, не зломлені щогли ваших бригантин вічно йдуть до берега любові крізь усі циклони цього гіркого і прекрасного моря.

Ліна Костенко

Від Дмитра Васильовича Павличка

5 вересня 1986

Дорогий Олесю Терентійовичу!

Стаття про Франка, що зачепила Вас отим пасажем, була надрукована п'ять років тому в книжці «Над глибинами»¹. Дивно, що Ви не звернули уваги на той абзац тоді, а ще більше дивно й прикро мені, що Ви його так розтлумачили. В тій же книжці «Над глибинами» вміщена й стаття «Дар світла й чистоти» про Вашу творчість. Там ясно сказано (стор. 96.): «Гончарівський реалізм – це реалізм поетичний». Але чи можна прикласти цей термін (я не знав, що його придумав Достоевський) до всієї української прози від Квітки-Основ'яненка до Григора Тютюнника? Мабуть, ні. Від Квітки починалася згадана мною традиція, і, власне, Григорій Тютюнник показує, як можна прекрасно писати, належачи до традиції Франка й Стефаніка. Сентиментальщина й псевдонародність у нашій прозі – явища настільки очевидні, що тут і доводити нічого. Надмірне й набридливе вживання здрібнених словечок, перебільшення (до смішного) почуттів звичайних, культивування патетики там, де обійшлося б і на мовчанці, а головне – творення фальшивого, життям не оправданого ідеалу – ось прикмети нашого родового літературного сентименталізму й не менш родовитої псевдолюбові до народу. Назбирати цього добра можна і на городах, оброблюваних великими нашими майстрами. На жаль, наші письменники (це залежало не завжди від їхньої волі) впадали в стилізаторство щодо фольклору і не всі витворювали, як Гоголь, індивідуальну поетику на основі народної творчості. Можливо, дехто з наших дорівнявся Гоголю «Вечорів», але ніхто й не пробував учитися на «Мертвих душах». Отим пасажем, про який Ви пишете, я хотів звернути увагу на те, що найбільше заважає нам у літературі. Де закоханість у своє начебто виняткове поетичне світовідчуження. Воно й справді є в нашого народу, з нього виростав Гоголь, а з Гоголя, можливо, вийшла плеяда латиноамериканських магів, але, як говорив Франко, «швець залишився без чобіт». А чому? А тому, що не було й нема в нас критичного погляду на себе.

Ви пишете, добра чи не добра українська література, не наше діло, – «хай судить читач». Ні, наше діло. Ми надто довго дозволяли неукам і недоброчливим людям говорити про нашу літературу як про якусь відрубне поетично-романтичне

дивоглядіє. Самі ж Ви не раз беретеся за перо критика, самі ж заперечували тим, хто хотів і Вас приписати до того поетично-романтичного цеху. Коли б ми підняли із майже цілковитого забуття прозу Шевченка, Франка, Кобилянської, Коцюбинського, Стефаніка, ми могли б показати, що в нас склалася і сувора реалістична традиція, що ми й тепер можемо її розвивати. Біда вся в тому, що патетика, якою хворіємо й сьогодні, дуже підходить до успадкованого нами поетичного романтизму. Може, у тому пасажі децю й загострено, але хіба інакше скажеш правду? Не думаю, що я образив когось, прославляючи Франка, бажаючи, щоб наша проза мала більше інтелекту, філософського духу, твердої мислі. Мені здається, що Ви так само зацікавлені в тому, щоб стратегічний напрям нашої літератури не розминувся із реалізмом.

Д. Павличко

05.IX.86

¹ «Стаття про Франка, що зачепила Вас отим пасажем, була надрукована п'ять років тому в книжці „Над глибинами”». – Збірка літературно-критичних статей і виступ «Над глибинами» вийшла у світ 1983 року (К.: Рад. письменник). Статтю «Великое наследие» Д. Павличка 20 серпня 1986 року опублікувала «Літературная газета». У щоденниковій нотатці від 25 серпня 1986 року О. Гончар звинувачує поета, що «недостойно використовував ювілей Франка для розпалювання чвар у рідній літературі», що кинув чорну тінь на українське класичне й сучасне оповідання, критикує його за статтю «Великое наследие». У ній Павличко наголошує на титанічній діяльності Франка, що відобразила національний біль української землі, розірваної двома імперіями – Романових і Габсбургів. За його словами, Шевченкова і Франкова роль у нашій історії знакова. Виняткова заслуга Каменяра в тому, що розвіяв сентиментальну, псевдонародну і псевдоромантичну традицію українського оповідання, яку в наш час реанімовано з невідомих причин під виглядом підсолодженого, позбавленого перспективи поетичного романтизму. Павличко категорично заявляє: якби українці не мали Франка, то у них, по-перше, не було б багатьох великих талантів і навіть звичайних літераторів, по-друге, вони б не мали такої віри в гуманізм, оскільки все, що йде від цього письменника, спрямоване на виховання почуття належності до рідної національної сім'ї. Великий недолік Дмитро Васильович убачає в тому, що в тисячах статей, сотнях книг Франко постає як прекрасний поет та критик і такий собі посередній прозаїк. Його романи, переконує автор статті, – жива панорама Галичини XIX століття, де представлені всі суспільні верстви. Митець Іван Якович Франко нагадує воїна, у якого меч – поезія, щит – проза. Стаття «Великое наследие» перегукується ще з однією ювілейною розвідкою Павличка – «Франко – з нами», уміщеною в «Літературній Україні» [1986. – 11 вересня]. В обох дослідженнях виняткову увагу приділено значенню 50-томного видання творів письменника. Запримічено одну досить важливу деталь: на місці скорочень (а вони сигналізують про заборонені, дискусійні з точки зору сучасності моменти) поставлено крапки і дужки. «Це... – радісна річ, вона свідчить про певний розвиток, адже в попередніх виданнях такі скорочення нічим не позначалися». Добре, що опинилися на смітнику «ножиці

й кліщі», якими орудували науковці. Основною тезою праці «Франко – з нами» є така: Іван Якович Франко, котрого жилили три великі сили: творчість Тараса Шевченка, матеріальна філософія і світова революційно-демократична література, – «це одержка, яку нам дано на виріст. Не перешивати її, а рости нам треба».

Із «Щоденників» довідуємося, що Олесь Гончар не сприйняв деяких положень статті «Великое наследие». Свої принципи зауваження стосовно традицій української літератури, місця і значення окремих постатей в історії нашого письменства він виклав у листі до Павличка від 24 серпня 1986 року:

«Прочитав, дорогий Дмитре, в „ЛГ” Вашу статтю про Франка і був здивований одним у ній пасажем. Це там, де автор кидає каміння в „сентиментальну, псевдонародну і псевдоромантичну традицію українського оповідання”. Кого ж це мається на увазі? Марка Вочка? Архипа Тесленка? Степана Васильченка, Марка Черемшину чи Коцюбинського? А в післяжовтневий період ярлик „поетичного романтизму” кому ж адресується? Яновському, Довженку та й це базатом, для кого, як і для Гоголя, щось таки важить і фольклор, саме поетичне самосприймання нашого народу. Термін „поетичний романтизм” невдалий, він штучно сконструйований недобррозичливцями нашої літератури, тими, хто відмовляє їй у життєвій реалістичній правдивості, а от „поетичний реалізм” (термін належить Достоевському) – це справді реальність, прикметна риса, притаманна багатьом творам української прози, і класичної, і сучасної.

Добре це чи ні – хай судить читач, не нам з Вами розпалювати в літературі щось схоже на „ірано-іракський конфлікт”, безглуздий і братовбивчий своєю суттю. Використовувати ювілейне ушлявлення одного для того, щоб образжати й несправедливо принижувати інших – хіба це достойне Вашого пера...» (Г. О. Листи, с. 457–458).

Викликає захват, скільки часу й фізичних сил Олесь Гончар віддав тому, аби письменницькі лави ширили з Божою іскрою молоді поети, прозаїки, драматурги, публіцисти. Що ж стосується тих, із ким він вів багатолітні епістолярні діалоги на ці й інші найрізноманітніші теми або кому писав відгуки на книги й давав мудрі поради, то статистика тут безсила. Та й важлива, зрештою, не вона, а те, що за добро Олесеві Гончару нащадки завжди платитимуть добром, людяністю. А людяність, за його справедливим висновком, – «моральна категорія „на всі часи”».

Подивовує й захоплює не лише коло та географія адресатів, а й жанрове розмаїття епістолярію. Серед написаних і надрукованих текстів переважають не ділові, а звичайні епістоли – листи-подяки, листи-вибачення, листи-запрошення, листи-відмови, листи-захоплення, а передусім – листи-прохання й листи-сповіді або зізнання, у які часто лірично вплітаються захоплення. Прохання, з якими зверталися літератори, митці з великих і малих міст та сіл України до Гончара як голови Спільки письменників України (1959–1971 рр.), депутата Верховної Ради СРСР та УРСР (1959–1986 рр.), а частіше – як до простої, мудрої, совісної, чесно, небайдужої людини, не мають нічого спільного з

якоюсь вигодою, наживою, користю. Мовиться в цих листах не про вирішення житлових і побутових справ, одержання престижної роботи, премій чи гонорару, а про видання книжки, підтримку різних благородних починань – достойне пошанування предтеч, проведення літературно-мистецьких свят, заснування періодичних видань тощо.

P.S. 4

Від Володимира Самійловича Бабляка

23 липня 1947

Вельмишановний товариш Гончар!

Наперед порозуміємось: я знаю, що у Вас нема часу. Як не дивно, я не раз уявляв себе – на Вашому місці. Тому знаю – у Вас зараз часу в обріз.

І все ж вирішив написати Вам. Говоритиму якнайкоротше. Моє прізвище Бабляк. Я з Львова. Я автор оповідань: «Аничка-мрійниця», «Живі люди», «Дзвінка», «Гірська путерія», «Король-гуцул», «Блуд» та новел: «Дівчина на морі», «Легінь і огонь», «Сон Михася», «Сором». Ще – книжечка. Шість аркушів. Назвав її «Д’горі, гуцули!» («На гору, гуцули!»).

Мої герої – молодь. Тематика – сучасне карпатське оновлене село. Здається, що тема заслуговує уваги.

Не скрізь. Написавши книжку, я приніс її до Львівського видавництва. Куди ж їще мав нести свою гуцулію? Головний редактор взяла книжку до рук й стала читати. Читала тиждень, другий. Читала місяць, другий. Не буду описувати Вам усіх перипетій першої книжки початківця. Не по своїх, але по інших книжках Ви ці муки, мабуть, знаєте. Нарешті написались рецензії. Одна підіймала книгу до неба, друга кидала в прірву. Перша співала: «Чудово!», друга кляла: «Лубок!». В авторі закрутилася голова, занудило...

Редактор Нечаєва стала в позицію дипломата. Вона сказала: «Оповідання нічого...» Я відповів: «Дякую». Вона продовжувала: «Будемо друкувати». Я запитав: «Де?» Вона відповіла: «В журналі». В якому? Де? Нащо? А книжка? Я впріє вийшов. Оригіналу мені не повернули.

Прийшов додому і став думати. Становище – ні в цих ні в тих. «Як не вигнали, то витрутили», – як любить говорити мій земляк Хома Хаєцький. Десять оповідань друкуватимуть... в журналі. Скільки років? І хіба не можу я друкувати їх там без Нечаєвої?

Принесли «Літгазету». Розгорнув її: Підсуху, Руденку, Ткача вже й в кандидата прийняла. А я – на бога Нечаєвої уповаю. І, пробачте за жалощі, стало мені кривдно. Невже я так погано пишу? Адже ж і мій «Король-гуцул» в «Альманах» попав і сподобавсь декому.

Милий тов. Гончар! На Вас – уся надія. Знайомих письменників у Києві нема, чекав наради,

про неї теж не чути. А час іде. Прошу, сподіваюсь, мрію і чекаю листа від Вас. Скорого, конкретного. Якщо можна, дозвольте привезти книжку й прочитати в секції прози і Вам особисто. Вам особисто тому, що Ви – автор «Модри Каменя», а мої гуцули мають родинне тепло до цього оповідання.

Отже, жду.

Тим часом пишу.

Пробачте за тон. Якщо доля допоможе, колись я попрошу пробачення за цей перший роздратований лист.

З щирою пошаною

Вол. Бабляк

23/VII – 47 р.

P. S. Моя адреса: Львів, Пекарська, 47, кв. 5
Бабляку Володимирі Самійловичу

Від Дмитра Лазаровича Демерджі

8 травня 1981

Добрий день, дорогий Олесь Терентійович!

Перед тим, як я мав виїхати до Одеського Будинку Творчості, завітав несподівано до мене Сергій Олексійович [Завгородній] і вручив мені Ваш чудовий подарунок: «Україну» з Вашим портретом і автографом¹. Це було для мене дорогим сюрпризом. Спасибі! Велике спасибі Вам, дорогий Олесь Терентійовичу, за увагу до моєї особи, за те, що не забуваєте про старого! Хай завжди щастить Вам!

Хоч лікарі і не дозволяли мені виїжджати з міста з такою «неспокійною» гіпертонією, як у мене останнім часом, я все ж вирішив поїхати. Бо вже дуже насідають на мене різні капосні хвороби «возрастного порядку» (як їх називають добрі ескулапи).

Приїхали з сином удвох. Уже травень, а справжньої весни поки що нема. Погода дуже нестійка і незвична. Холодно. Часті дощі. Тумани на морі, тужливі сигнали з маяка. Ніяк не розквітнуть на повну силу сади. А на Приазов'ї, пишуть мені, справи значно кращі! Бо Чорне море – блакитне, тепле, добре. Там уже і бузок цвіте, а тут – тільки оформляються кетяги. Ну, нічого, зрештою, і сюди прийде запізнена весна – красива, чорноморська!

Згадав про своє Азов'я і тут же подумав: а Олесь Терентійович так і не побував в Урзуфі, в селі мого дитинства, мальовничому кутку Приазов'я. А були ж ми тоді зовсім близько – не більше 6 км від села. Затримали нас чабани. Тепер треба буде, нарешті, заповнити прогалину, коли Ви цього літа завітаєте знову на «Азовську чайку» (як давно обіцяєте!). Бо ми ж Вас завжди чекаємо!

Щоб не затримувати Вас своїм довгим листом, хочу коротко, дуже коротко, сказати ще про

одне. Справа це моя особиста, якою не хотілося б Вас турбувати, але мушу сказати.

У «Дніпрі» лежить рукопис моєї збірки «Моряна» (Вибране. Поезії про море і степ, про людей Приазов'я, казка віршована за мотивами грецького фольклору, переклади). Рукопис уже проходив перше «випробування» і зараз, після ґрунтовного виправлення за вимогою рецензента, знову я повернув видавництву. Відповіді поки що немає з редакції поезії (тов. К. М. Скрипченко). А книжку ще торік обіцяв директор видавництва, «якщо буде все в порядку», видати до мого 80-річного ювілею (листопад 1981 р.), хоч її і не було в свій час внесено до плану.

Прошу Вас про це, дорогий Олесь Терентійовичу, і караюсь – чи не завдаю я Вам зайвого клопоту при всій Вашій завантаженості. Пробачте! Але хотілося б, щоб «Моряна» моя побачила світ. А це – проблема для таких, як я – старих, маловідомих ювілярів, малоактивних, байдужих до своїх «особистих справ».

Тож прошу Вас, якщо потрібне буде Ваше «рятівне втручання» – не відмовте. Тільки Ви зможете зробити. Тільки Ви!

Назавжди вдячний Вам.

Ваш

Д. Демерджі

8.05.1981

Одеса

¹ «...завітав несподівано до мене Сергій Олексійович і вручив мені Ваш чудовий подарунок: „Україну“ з Вашим портретом і автографом». – Йдеться про подарований журнал «Україна» (1981. – № 14), у якому вміщено статтю С. Козака «Січ добра і любові» про творчість О. Гончара (с. 7), а також фото Федора Федорова на першій сторінці обкладинки – «Лауреат Ленінської та Державних премій СРСР, Герой Соціалістичної Праці, академік Олесь Терентійович Гончар».

² Урзуф. – Село, Першотравневий (нині Мангуський) район Донецької області.

Особливою любов'ю, задушевністю, щирістю, відвертістю, добротою, чуйністю наповнені листи-сповіді чи зізнання. На сповідь, як відомо, ідуть відкрити свої гріхи перед Господом у присутності священика. Перед нами інша сповідь – мирська, коли людина прагне розради, напугтя в того, кого вважає своїм духовним наставником. Для багатьох українців ним був, є і назавжди залишиться Олесь Гончар. Автори листів-сповідей воліють отримати від нього благословення на добре діло, почути розумну й конструктивну пораду, зняти із себе якийсь тягар, позбутися провинності, словом, очиститися від усякої скверни. Самі ж адресати наголошують, що, сповідуючись йому як духовному наставникові, не чекають матеріальної допомоги й винагороди, а хочуть лише поділитися з письменником власними найсокровеннішими думками, тим щемливим і радісним, що залягло в заглибах душі. Вони просять Олесь Терентійовича не відповідати на їхні

послання, бо усвідомлюють, що ними відбирають у нього дорогоцінний час, ранять чутливе на болю й тривоги серце. Утриматися ж від листовної сповіді, проте, не можуть – така вже природа людська: шукаємо собі захисника й після розмови віч-на-віч із ним ніби втихомирюємося – хоч зазвичай ненадовго. Та й це багато важить у земному житті, бо нібито зазнаємо переходу до іншої якості, що так само є новим поштовхом, дійовим стимулом до творчості. Олесь Гончар був Божою милістю інженером людських душ, він умів зцілювати зраних, зневірених, страждених. І знову викликає подив і захоплення те, як могла одна людина стільки насіяти добра: когось поновлено у Спільці письменників України; чиясь збірка після довгих редакційно-цензурних поневірянь з'явилася у світ; із когось знято незаконне звинувачення; чиясь самобутня ідея нарешті знайшла втілення і принесла бажану користь іншим... А все тому, що Олесь Гончар володів загостреним почуттям справедливості, умів відрізнити добро від зла, яким би завуальованим воно не було, за якими б відлисками не прагло ховатися, тонко відчував чарівні барви й вишукану красу слова, знав його силу, не терпів графоманства й безпомилково відрізняв літературний талант від сірої бездарності. А цього було вдосталь у всі часи, та й тепер воно й без сіяння рясно родить. За ці чесноти Олесь Терентійовича любили справжні митці красного письменства, а остерегалися, обділяли увагою «строчкогоні», для яких існувала не таїна слова, не вистраждана праця над ним, а лише вигідні гонорари, «бридке заробітчанство в літературному цеху» (Іван Чендей), манія слави й величі.

P.S. 5

Від Олександра Борисовича Стаєцького

3 квітня 1988

Дорогий Олесю Терентійовичу!

Як мало хто, знаєте Ви, наскільки нелегко в химерностях і трагедіях щоденності залишатися самим собою, не відмовитися на догоду зручності пристосуванства (така вже суть тимчасового «праведництва») від того, ніби вигаданого (в світлі чи сутінках меркантильного споживацтва) стояння за народнолюдські ідеали, душу, правду, права, просто існування. І як, здавалось би, легко вискочити з тих шлей, накинених на тебе долею (спадок від батьків-роду-племени), які обривають жили, кровавлять душу, і не тягти того «примітивного» для ультрацивілізатора плуга совісті й вічної відповідальності за все і всіх, за те, що буде, коли й нас не буде (дивовижна непрактичність – живи не благами, які можеш сьогодні сповсюдити і для себе і для ближніх!?).

Та селяться в душі й пам'яті святині неперебутні, запорука вічного, значимого життя, які є тим первородним озоном, ковток котрого віднов-

лює дихання, мислення, становчу волю, дає рух з метою, з надією на краще, на справедливість, на перемогу народного начала і незнищенність засіву, плеканого подвижниками тисячоліттями. Незважаючи на всі руйнівні до краховості потрясіння, втрати й розчарування, ці святині (часом можуть здаватися лише символікою легенд), ніби вже зовсім покинувши реальність буття, враз проростають на випаленому, знищеному згарищі зеленими злаками в майбутнє, з порожнечі бездушності викликають, начебто вже неможливі, почуття – радість (нехай надто скупу) причетності до народу, світу, людей. І тоді з самозабуттям кидаєшся на охорону цих святинь мозку й душі від скверни і святотатства цинізму, екстремістської брутальності й отрути, які попелять усе благородне, інтелегентне, очищене культурою народної духовності, бо знаєш, що коли вже остаточно втрапиш їх у собі і в оточенні, то втрапиш світло, втрапиш сенс і цілющий дух буття, станеш тим, чому весь свідомий свій вік з усіх сил чиниш опір.

Олесю Терентійовичу, очевидно, здаюся настирливим, незрозумілим (бо знаю, якою неславою, злочинним наклепництвом зократія катує мене уже не один рік, дуже анатомічно точно обрубуючи, спалюючи надотрутами найдорожчі зв'язки саме з благородним, добре розрахованим, що, втрачаючи цю іонно-духовну сферу, просто задихнуся) зі своїми постійними звертаннями до Вас, але, повірте, діє якась буквально стихія отих немеркнучих святинь душі (і нема тут нічого оманливо-ілюзорного чи нездорово-екзальтованого), яка повертає мене, навіть коли безпорадно борсаєшся в неладі, на сповідь і потаємну розмову з Вами як із совістю в нашому бутті, літературі, сакраментальних зигзагах. І не озвуся, очевидно, вже тільки тоді, коли сили покинуть мене (а скільки вже втрачено, розгублено в змаганнях з душепродажництвом та гангстерською захланністю нехай хоча б у нашій літературі!) мої найвні сподівання, коли отупіло вприся в сіру стіну безнадії, коли згасне остання зірочка святині-істини, святині-ідеалу.

Тож, терпеливо вибачивши мені таку неювілейну преамбулу, дорогий Олесю Терентійовичу, – наш Громадянине, наш Духовнику в соборі народних святинь, Поете-Літописцю народної історії, долі й душі, неокульчужений Правдоборче в часи бюрократично-технократичного вмирання совісті, остигання кровогенного вогню, – прийміть моє, моєї родини, мого подільського роду і земляків сердечно-здоровне вітання з величною, славною роковиною!

Ваша творчість, Ваш художньо-образний світ стали такою реальністю нашого життя, таким мистецьким святим поверненням народної правди знову ж до людини, що далі Ваша думка, Ваші ідеали, Ваша душа багатять нашу душу, нашу совість, нашу історичну пам'ять, творять

нових громадян, вимагають незаперечним смислом життя-боротьби бути, якщо не героями, то звичайними трударями і солдатами в оздоровчобудівничій армії суспільства. Ваш приклад життя, Ваша позиція, Ваша громадянська чистота, прозорливість, самозреченська непоступливість перед злом – служать і служитимуть воїнським прикладом для відданих народних подвижників.

Вам, весняному синові народу, – здорових, натхненних сил із цілющих джерел землі рідної та душі народної! Вам, великопростому талантові, – і дальших найпотужніших дивовиявлень, мудрості, пристрастей, людинолюбності, життєтворчості, титаноборчості! Нехай родина Ваша буде Вам садом квітучо-плодоносним, у якому серце лікується, надихається на діяння-творення!

Щиро і невідкупно Ваш

03.IV.1988 р. Олександр Стаєцький
(Підпис)

Від Наталії Омелянівни Кацуц

19 квітня 1988

Добрий день, дорогий Олесю Терентійовичу!

Учора була в Музеї літератури на зустрічі, присвяченій Вашій творчості. Гарно, цікаво було, справжнє свято. Катерина Іларіонівна Криворучко, відповідала за цю зустріч, дуже гарно її і скомпонувала, і організувала.

Актори читали тільки Ваші твори, роздуми і листи, спогади і прекрасні слова Яновського, Вишині, Тичини, Рильського. А як дитяча творчість звучала – і щедрівки, і посівальні, і дитячі таночки. Це – найменші, шестилітки. А Гнідинська Мала академія мистецтв представила весняно-літній цикл з неодмінною «Подольночкою», з усіма тими піснями, які так щедро вкраплені у Ваших творах¹. Тоді уже і в мене одвага з'явилася прочитати кілька присвят Вам і Валентині Данилівні.

А дорога наша Ніла Крюкова була вище усяких похвал. Читала і з «Твоєї зорі», і з «Собору».

Вітальня музею тільки аж надто мала для таких літературних свят.

Наталія із «Сяйва» була з книжковою розкладкою. Як добре, коли книга видана і привезена читачеві вчасно!

Олесю Терентійовичу! Хочу напроситися до Вас на якусь хвилинку у Кончу, щоб Ви мені підписали I том та «Далекі вогнища» і «Слово про Олесья Гончара». Місяць чи й трохи більше в Кончі-Заспі, в санаторії – Віталій Коваль. То, може б, ми з ним «зістикувалися» і зайшли до Вас?

Чи все гаразд зі здоров'ям? Дуже напружений цей рік у Вас. Та легших немов і не передбачається. Чи не так?

Обіймаю Вас найсердечніше

19.04.1988 р. Наталія Кацуц
Київ

¹ «А Гнідинська Мала академія мистецтв представила весняно-літній цикл з неодмінною „Подольночкою“, з усіма тими піснями, які так щедро вкраплені у Ваших творах». – Йдеться про Гнідинську школу імені Петра Яцика, що на Київщині, на базі якої створено Малу академію мистецтв.

Від Марії Олександрівни Зобенко

8 червня 1994

Добрий день, дорогий Олесю Терентійовичу! Книгу одержала і якнайсердечніше дякую Вам за неї, за увагу, за безцінний автограф...¹

«Високоліття» прочитала на одному подихові і зворушена, схвильована цим потрясаючим документом нелукавої любові і всенародної шани, вдячності своєму Письменнику – духовному Вчителеві нації.

Скільки у рядках, звернених до Вас, людської чистоти, глибинної щирості, торжества духу спільності українських митців! Я всім серцем розділяю повільні високі думки і найтепліші почуттів книги «Високоліття». Привертає увагу пристрасне слово Івана Драча, сподобалася оригінальна розвідка про Вашу творчість Івана Бокото, отримала справжню інтелектуальну насолоду від аналізу «Собору» Данути Сосновської, а як гарно сказала Ніна Матвієнко, ніби «взяла» найвищу ноту в збірнику, полонив сердечний лист Валентини Муравецької (його я пам'ятаю ще з «ЛЮ» [«Літературної України»] – 93) і багато-багато іншого, все!!! Я сумую разом з Вами на сторіночці, де промовляє душа Олександра Богачука...

Переймаюся громадянською гордістю, знову читаючи Ваше безсмертне звернення «Україно, день твоєї гряде» або задумавшись над листом до М. С. Горбачова². Я пам'ятаю, 1987-й рік ще був досить жорстоким, недемократичним на Україні. Мене викликав до Києва тодішній ідеолог П. Симоненко і робив розноси російською мовою, хоча об'єктивно газета була однією з кращих³. Як тут не підтримати Вашу думку про «опозицію всієї України», котру агонізуюча влада марне прагнула злякати...

...В далечині шкільних літ яскраво пам'ятаю мить, коли вперше на уроці почула Ваше ім'я (таке гарне, звучне) і вчителька передала по партах невеликий портрет. А трохи пізніше татусь приніс до нашої домашньої бібліотечки 1-е видання «Тронки» і сказав мені з особливим духовним смислом: «Раджу прочитати роман, не очікуючи вивчення за шкільною програмою». Звичайно, в ті зелені літа я більше захоплено стежила за розвитком стосунків Тоні і Віталіка... А з роками зрозуміла, що Ваш твір став бальзамом на змучені душі українців, чий гени волали від русифікаторського голодомору. Ось щойно зі «Високоліття» узнала, що й О. Солженіцин щось там має проти «Тронки». Шовініст розкрив себе вповні... Темні сили і їхні

«сатанинські танці» згинуть, а світла енергія Ваших творів житиме віки, пробуджуючи українське в українцях!

Мені приємно писати цього листа влітку, уявляючи Вас серед зелені, квітів, соняхів (як бачила в телефільмі). Бажаю Вам і бажаю Валентині Данилівні набратися сил – і фізичних, і душевних – від життєдайного літечка...

З глибокою повагою –

Марія Зобенко

8.VI.94 р.

¹ «Книгу одержала і якнайсердечніше дякую Вам за неї, за увагу, за безцінний автограф...». – *Ідеться про видання: Високоліття : Олесю Гончару – 75 : зб. матеріалів / ред.-упоряд. В. Я. П'янов. – К. : Укр. письменник, 1993. – 215 с.*

² «Переймаюся громадянською гордістю, знову читаючи Ваше безсмертне звернення „Україно, день твій гряде” або задумавшись над листом до М. С. Горбачова». – *Ідеться про коротке слово О. Гончара до України напередодні референдуму про державний суверенітет 1 грудня 1991 року (Літературна Україна. – 1991. – 28 листопада), його лист до М. Горбачова від 20 червня 1987 (Г. О. Листи, с. 466–469).*

³ «Мене викликав до Києва тодішній ідеолог П. Симоненко і робив розноси російською мовою, хоча об'єктивно газета була однією з кращих». – *М. Зобенко впродовж 1983–1991 рр. працювала головним редактором дніпропетровської газети «Прапор юності». П. Симоненко з 1982 до 1988 рр. був секретарем Центрального комітету ЛКСМУ.*

Зібрані до купи листи різних років послідовно й доволі-таки правдиво відтворюють післявоєнний сталінізм, обнадійливу і зрадливу хрущовську відлигу, брежнєвський застій і, нарешті, першопочатки української незалежності. Вони документують поступовість літературного процесу тривалістю майже в 50 літ, уходження українського художнього слова у світовий літературний контекст, а ще – цілісну версію життя багатьох людей: і тих, хто вершив величні діла, думав не про себе, а про свій народ, про Україну, і тих, хто ревно служив режиму, загмарював людську свідомість більшовицько-комуністичними догмами, безапеляційно втілював у життя шамотинсько-маланчуківські настанови, дбав про злиття націй і мов, розквіт культури не рідного українського, а того донедавна братнього народу, вожді якого сьогодні розпочали гібридну війну проти нас.

Нарешті, у кореспонденціях до Олеся Гончара рельєфно постає сам Олесь Гончар. Залишимо за кадром ювілейні епістолярні послання, оскільки вони, як вимагає цього їхній жанр, обарвлені патетикою, щоправда, не елейно-компліментарною, а заслуженою, і поговоримо про зафіксовані в листах суєтні, здавалося б, подеколи безвихідні будні, що неминуче наставали після миті урочистості або свята й вимагали від письменника конкретних відповідальних, часто неординарних дій, не обмежених літературною цариною, а поширених на

національне й загальнолюдське тло. Так, Остап Вишня називав Олеся Терентійовича «справжнім талантом», а Юрій Яновський – «письменником справжнім», який, на глибоке переконання Павла Загребельного, належить «до тих небагатьох, для кого література – це форма існування в світі ... і мета життя». Він, справедливо твердить Борис Олійник, «перший наніс на суспільну мапу найгярячіші вузли проблем, які суспільство має вирішувати завтра». Цей самобутній письменник, слушно зауважує Петро Кононенко, «по-новому мислить сам і прагне підняти на вищий щабель мислення і всю літературу»; він, як ніхто, за метким спостереженням Яреми Гояна, «уміє в океані рідної мови знайти таке слово, яке несе в собі код нації, і засвітити його перед народом, піднести як знамено, розгорнути, як епоху, вмістити в ньому степи, ясні зорі і тихі води України». Важливо пам'ятати, що Олесь Гончар є не тільки совістю української літератури, а й національним проводирем, який, покликаємо на Дмитра Павличка, «ніколи не годив кон'юнктури» і, процитуємо Володимира Яворівського, «присвічує дорогу українцям». Наведені висловлювання можна сприймати як епіграфи до листів або як своєрідні тези новосформованої книги, такі собі наскрізні лінії, що червоною ниткою проходять через епістолярії різних авторів, еднаючи їх в один полісюжетний текст із назвою «Олесь Гончар на тлі епохи: друга половина ХХ століття». Його з цікавістю читатимуть усі, кому болить минуле, теперішнє й майбутнє України. Радує те, що ця спільнота неспинно множиться, що стають зримою реальністю мрії-думки, які виношував на зорі нашої незалежності талановитий письменник, відомий державний і громадський діяч Олесь Терентійович Гончар: «У ці дні на Україну дивиться світ. Численні спостерігачі зі всіх континентів, прибувши до нас, побачили образ України в істинному світлі, в її відкритій відданості принципам демократії й гуманізму, побачили народ, гідний рівноправно брати участь у житті європейського і світового товариства...

Прийдуть нащадки і ... побачать Україну оновлену, вільну від екологічного лиха, від успадкованої з тоталітарних часів аморальності й таких принизливих нестатків та злиднів, віряться, що на місці гнилих нуклідних морів золотітимуть хліба народного добробуту, квітватимуть сади – сади Незалежності і свободи»².

² Гончар О. Т. Твори : в 12 т. / редкол. : М. Г. Жулинський та ін. / Олесь Терентійович Гончар. – К. : Наук. думка, 2001. – Т. 9. Кн. 1 : Публіцистика. – 2012. – С. 766–767.